

خلاصه

مبانی تاریخ اجتماعی ایران

دکتر رضا شعبانی

تاریخ از نظر لغت به معنای تعیین و شناساندن وقت است. برخی این واژه را عربی ندانسته‌اند، اما نظر برگزیده‌تر این است که تاریخ از ماده «ارخ» یا «ورخ» به معنای تعیین وقت گرفته شده است. شهید مطهری، تاریخ را یکی از منابع معرفت انسان می‌داند، آن را به دو بخش نقلی و علمی تقسیم می‌کند و قواعد استنباطی تاریخ علمی را به حال و آینده تعمیم پذیر می‌داند.

علم تاریخ چیست؟

تاریخ سرگذشت زندگی اجتماعی انسان است. سرگذشتی که بسیار طولانی است و خود از ماجراهای بسیاری تشکیل شده است، پس در نتیجه علم تاریخ به بررسی رویدادهای و جریان‌های دینی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، علمی و ادبی در گذشته می‌پردازد.

اهمیت و ضرورت تاریخ:

خداوند متعال در بیشتر سوره‌های قرآن به بیان سرگذشت پیامبران و ملت‌های پیش پرداخته است. در مکتب اسلامی تجربه پیشینیان چنان اهمیت دارد که خداوند به پیامبرش فرمان می‌دهد در راه اعتلای «کلمه توحید» و رستگاری هدایت‌بندگان از تاریخ استفاده کند و روزهای مقدس خداوند «ایام الله» را به یادشان آورد. دقت در رویکرد تاریخی قرآن و نهج البلاغه به خوبی بیانگر اهمیت، اعتبار و فایده‌مندی و علمیت تاریخ است.

عوامل اثر گذار در شکل‌گیری تاریخ ملت ایران (تمدن)

سوال اینجاست که وضع ایران و ساختار نظام آن چگونه است؟ برای پاسخ به این پرسش باید بدانیم ایران چگونه کشوری است. ایران کشوری خشک و با کویرهای گسترده، تنها ۱۰ درصد زمین‌های ایران قابل کشاورزی است که نیمی از آن مقدار کشت آیش (یکسال درمیان) است، جنگل‌ها و مراتع طبعی آن مجموعاً ۱۷ درصد را تشکیل می‌دهند و ۵۰ درصد غیر قابل کشت هستند و ۲۰ درصد باید قابل عمران و ۳ درصد دیگر مناطق کم‌آبی، مشکل عمده طبیعت ایران است. متوسط ریزش باران ۳۰ سانتی‌متر است. که متوسط دنیان ۹۰ سانتی‌متر و اروپا ۱۷۰ سانتی‌متر است. کوه‌های اطراف ایران مانع نفوذ ابرها می‌شود. البته این میانگین در ۹۶ درصد کشور به حدود ۲۰ می‌رسد.

بواسطه اندک بودن زمین‌های مناسب کشاورزی، کم‌آبی (کم بارانی، کمی روزدخانه‌ها و منابع زیر زمینی). گسترده‌گی کویر و کوه‌ها سه پدیده در ایران بوجود آمد که در شکل‌گیری تمدن و ملت ایران بسیار مهم بود.

۱. پراکندگی اجتماعات در ایران

۲. نظام ایلی و چادر نشینی

ویژگی طبیعی ایران زمینه و علت تنوع اجتماعی بود. نبود رودخانه و دریاچه‌های قابل کشتیرانی، بارش بسیار اندک باران، وجود صحرای پهناور مرکزی موجب چندپارگی جمعیت در روستاهای دورافتاده در شهرهای جدا افتاده و قابل خانه بدوش شده بود. جالب توجه این که بهبود وضعیت حمل و نقل ضرورتاً ارتباط اجتماعی را گسترش نداد. مثلاً ایجاد امنیت گسترده‌ای از زمین‌های حاصلخیزی به علت نزدیکی به جاده‌های اصلی بایر مانده بود. پیچیدگی‌های این گوناگونی‌ها و تفاوت‌های قومی وقتی بیشتر می‌شد که اختلافات مذهبی در می‌آمیخت.

ایران در دوره‌های تاریخ و اهمیت جغرافیایی ایران در خاورمیانه:

ایران سرزمینی پهناور و حدود آن بقرار زیر بوده است:

۱. در شرق سه رشته کوه متوازی بنام کوه‌های سلیمان آنرا محدود می‌ساخته است. کوه البرز چون زنجیری از شرق به غرب کشیده شده است.
۲. در غرب این فلات، کوه‌های زاگرس یا کردستان قرار گرفته بوده است که از شمال به جنوب امتداد دارد و از آنجا بجانب جنوب و شرق برگشته به دریای عمان می‌رسد.
۳. فلات مورد اشاره از طرف شمال به رود کور (کوروش)، دریای خزر و قسمت علیای رود آهو (جیحون) محدود می‌شد.
۴. و بالاخره جنوب منطقه مورد بحث را خلیج فارس و دریای عمان احاطه کرده است.

اهمیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی منطقه خلیج فارس:

در نیم قران اخیر خلیج فارس بدون تردید یکی از مهمترین و حساس‌ترین مناطق جهان در نگرش‌های ژئوپلیتیکی و محاسبات ژئواستراتژیک بوده است. با توجه به تحولات و دگرگونی‌های عمیق و جاری در عرصه مناسبات بین المللی، گزاف و ناپندار نخواهد بود اگر ادعا شود که در آستانه قرن بیست و یکم می‌رود تا به صورت مهم‌ترین کانون نگرش‌های و محاسبات در آید و به تعبیر کلاسیک ژئوپلیتیک «هارتلند» یا قلب زمین نام گیرد.

خلیج فارس (پارس) با همین نام، چندان دیرینه است که عده‌ای معتقدند خلیج فارس کهواره تمدن عالم یا خاستگاه نوع بشر است. چرا که ساکنان باستانی این منطقه، نخستین انسان‌هایی بودند که روش دریافوردی را آموخته و کشتی را اختراع کرده و شرق و غرب را به یکدیگر پیوند داده‌اند.

نگاهی کوتاه به تاریخ ایران از آغاز تا ظهور اسلام

تمدن ایران در هزاره سوم پیش از میلاد

در آغاز هزاره‌ی سوم پیش از میلاد دشت غنی بین‌النهرین وارد دوران تاریخی شد. متونی که ساکنان دشت واقع در بین دو شط از تاریخ کشور خود به جای گذاشتند، به مثابه‌ی نخستین پرتو نور در ظلمتی نفوذ کرد که تاریخ ایران را تا حدود دو هزار سال بعد هم پوشانده بود. به هر حال باید عیلام را که به زودی وارد دوران تاریخی می‌شد، از این شمول مستثنی دانست. آگاهیهای کمی که درباره‌ی نواحی شمالی دشت شوش در دست داریم، منحصرأ از منابع بابلی گرفته شده است.

در طی سومین هزاره پیش از میلاد. ایران در زندگی ملل آسیایی غربی اهمیت فراوانی داشت. سلطنت‌های بزرگ بین‌النهرین که مبتنی بر اقتصاد مدنی بودند، در توسعه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خود پیشرفت بزرگی بدست آوردند. نیاز آنان به مواد اولیه برای ساختمان‌ها، امور عام المنفعه، اسلحه و اشیاء هنری افزون گشت و با گسترش نیروی سلطنت، انبوه عظیمی از کالاهای مصنوع در مراکز گوناگون بین‌النهرین ساخته شد. سیاست اقتصادی پادشاهان، آنها وادار کرد تا بیش از پیش در صدد پیدا کردن بازار برآیند. بدین ترتیب می‌بینیم که در در عصر سارگن آگاده‌یی مستعمراتی از بازرگانان در آسیای صغیر - مراکز تحقیقی بازرگانی که در آنجا تجارت سامی‌نژاد به دادوستد پرداخته و کالای لازم را برای کشور خود تهیه می‌کردند - وجود داشته است.

در تپه‌ی حصار، ظروف یک رنگ خاکستری جایگزین ظرفهای نقشدار شد. در بخش باختری فلات ایران شواهد فعالیت روز افزون در فلزسازی به چشم می‌خورد، به خصوص در مورد ساختن اشیاء کوچکی که معمولاً جنس آنها از مفرغ است. در آن زمان فلز مزبور کمیاب بود و احتمالاً بیش از سیم و زر ارزش داشت. در این زمان ایران وارد عصر مفرغ می‌شود.

تمدنی که در واپسین سالهای ۳۰۰۰ پیش از میلاد در شوش پدید آمده بود، شدیداً تحت نفوذ بین‌النهرین قرار داشت. اهمیت تمدنی که تا قلب ایران نفوذ کرده بود. بیش از همه در استعمال خط بود. سِلِک (= Salk) در نزدیکی کاشان تنها نقطه‌ای در نجد ایران بود که پیش از هخامنشیان در آن مدارک کتبی به دست آمده است. ایرانیان از نژاد هند و اروپایی‌اند و در تاریخ آریایی خوانده می‌شوند. ظاهراً هند و اروپاییان در ۲۰۰۰ قبل از میلاد به مهاجرت عظیمی دست زده‌اند و شاخه‌یی از آنان به نام هند و ایرانیان در حدود ۱۵۰۰ تا ۱۲۰۰ قبل از میلاد به آسیای میانه رسیده‌اند.

مادها و پارسیان:

مادها و پارسیان از دیگر آریاییان که در حوالی خوارزم پراکنده بودند جدا شدند و به سوی دره‌های خراسان رفتند و به غرب و جنوب ایران رسیدند. هوخشتر (= Havaxsatra) شاهزاده مادی، شش قبیله مادی را متحد کرد و نینوا پایتخت امپراطوری آشور را ویران کرد.